

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НА ПРАВАХ РУКОПИСУ

КОЛОЇЗ ЖАННА ВАСИЛІВНА

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ РІЗНОВИДИ
УСТАЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВІ ПУБЛІЦИСТИКИ
СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ – 1996

Дисертація є рукописом
Робота виконана на кафедрі української мови
Криворізького державного педагогічного інституту

Науковий керівник – кандидат філологічних наук,
професор **Явір В. В.**

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук,
професор **Калашник В. С.**,
доктор філологічних наук,
професор **Поповський А. М.**

Провідна установа – Запорізький державний університет

Захист відбудеться «26» вересня 1996 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 03.01.16 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Дніпропетровському державному університеті (320625, м. Дніпропетровськ, провул. Науковий, 13, корпус 1, філологічний факультет, ауд. 804).

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано «26» серпня 1996 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Пристайко Т. С.

Сергій Олександрович Єфремов – одна з найкolorитніших постатей кінця XIX – початку XX століття: академік, державний діяч, науковець, літературознавець і, якщо зважити на те, що йому належить переглянуте й доповнене видання словника Б. Грінченка (1927-1928), академічного «Російсько-українського словника» (1924), яке, за словами Ю. Шевельова, стало репрезентативною, надійною, достатньо повною збіркою українських слів та ідіом, чітко розмежувало стилістичні відтінки в їх значенні, мовознавець.

Велика публіцистична спадщина (понад три тисячі праць) засвідчує вагомий внесок С. Єфремова не тільки в розширення функціонального статусу української мови, а й фактографує її розбудову на всіх рівнях.

Подвижницька праця вченого сприяла становленню насамперед лексико-фразеологічного складу мови, його збагаченню й удосконаленню. А. Кримський, підкреслюючи заслуги С. Єфремова в історії української літературної мови, справедливо зауважив, що комісія для складання словника української мови повинна буде вичерпати всі його статті якнайповніше, оскільки «усе, що пише С. Єфремов, він пише картинно, жваво, дотепно, розумно і прекрасною, бездоганною, зразковою українською літературною мовою» (1923, 48). Крім того, творчий доробок автора зберігає ще неоцінені скарби національної фразеології, які збагатили виражальними засобами не лише публіцистичний стиль, а й саму фразеологічну систему.

Обрана нами тема не була предметом спеціального вивчення. Лише деякі її аспекти у вужчій постановці порушуваних питань знайшли місце в мовознавчих працях.

Дослідження, присвячені теоретичним проблемам сутності фразеологічних одиниць, їх категорійним властивостям (Н. М. Амосова, В. Л. Архангельський, О. М. Бабкін, В. І. Гавриць, О. В. Кунін, Б. О. Ларін, О. Д. Райхштейн, Л. Г. Скрипник, І. І. Чернишова) активізували публікації про функціонування фразеологізмів і в публіцистичному стилі (М. А. Алексєнко, Л. Г. Желєзнякова, А. Г. Пегусова).

Проте праці названих авторів, по-перше, написані на матеріалі публіцистики російської мови; по-друге, дещо за давнини, а тому, природно, не відбивають досягнень теорії фразеології останніх років.

Фразеологічна теорія інтенсивно розвивається. Уточнюються та поглиблюються теоретичні положення про одиниці фразеології, їх природу та класифікацію. При цьому висловлюються досить різні, інколи зовсім протилежні погляди. Тому дослідження питань загальної та функціональної фразеології і на сьогодні залишається актуальним.

Слід, очевидно, зважити й на те, що збір фразеологічного матеріалу продовжується вже більше чотирьох століть, але ще не створено спеціального словника, який повно відбивав би фразеологічний склад української мови.

Результати дисертації «Структурно-функціональні різновиди усталених конструкцій у мові публіцистики С. Єфремова», на нашу думку, певною мірою заповнять одну з лакун, що стосується не лише проблем фразеології, а й лексикографії.

Мету свого дослідження вбачаємо в тому, щоб, по-перше, показати роль С. Єфремова у збагаченні й удосконаленні фразеологічного складу української мови, у розбудові публіцистичного стилю виражальними засобами; по-друге, на основі структурно-функціональної класифікації фактичного матеріалу зробити спробу теоретичного осмислення основних фразеологічних понять.

Основну увагу в роботі спрямовано на розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати поняття «фразеологізм» та «усталена конструкція»; виявити їх диференційні ознаки;

2) зробити спробу структурно-функціональної класифікації усталених конструкцій мови публіцистики С. Єфремова.

3) диференціювати усталені словесні комплекси фразеологічного типу, усталені словесні комплекси нефразеологічного типу, усталені фразеологізовані схеми; простежити особливості їх функціонування;

4) виявити та проаналізувати індивідуально-авторські усталені конструкції; показати їх місце в публіцистиці С. Єфремова.

Предметом опису стали 1700 усталених конструкцій, дібраних методом суцільної вибірки з тридцяти одного джерела з фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН України.

Незважаючи на те, ще **об'єктом** нашого дослідження є мова публіцистики кінця XIX – початку XX століття, робота має синхронний характер.

Для наукової інтерпретації фактичного матеріалу послуговувалися різними **методами**, зокрема описовим, структурно-типологічним, функціональним, методом зіставлення, статистичних підрахунків і кількісних характеристик, методом компонентного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає, на наш погляд, у дещо відмінному підході до дефініції основних понять фразеології та нетрадиційному підході до структурно-функціональної класифікації усталених конструкцій. До аналізу залучено значну кількість фразеологічних одиниць, що не фіксуються спеціальними словниками. Крім того, на основі інтерпретації фактичного матеріалу зроблено деякі узагальнення, які можуть прислужитися фразеологічній теорії.

Робота має **методичне** та **практичне значення**, оскільки проаналізований матеріал може бути використаний як у лінгводидактиці, так і в лексикографічній практиці. Словникові матеріали, що подані в додатку, засвідчують специфіку фразеологічного складу мови публіцистики С. Єфремова і є спробою укладання фразеологічного словника мови письменника.

Дослідження різновидів усталених конструкцій зреалізовано у двох **аспектах**: структурно-семантичному та функціональному, перший з яких передбачає вироблення критеріїв відмежування фразеологічних явищ від нефразеологічних, осмислення таких мовних одиниць, як фразеологізм та усталена конструкція, структурну диференціацію останніх; а другий – виявлення специфіки функціонування усталених конструкцій.

На захист виносяться положення:

1. Усталені конструкції в мові публіцистики С. Єфремова мають чітко окреслене стилістичне навантаження: виражальні можливості єфремівських контекстів спираються на високий ступінь узагальненості значення, експресивно-емоційну наповненість та образність усталених словесних комплексів фразеологічного типу й усталених фразеологізованих схем; основне призначення усталених словесних комплексів нефразеологічного типу – реалізація фактів чистої номінації.

2. Усталені словесні комплекси нефразеологічного типу називають предмети, явища, процеси, а усталені словесні комплекси фразеологічного типу їх насамперед характеризують і тільки через таку характеристику називають, мотивуючи водночас висловлювану оцінку.

3. Усталені словесні комплекси фразеологічного типу функціонально співвідносяться зі словом, словосполученням або реченням і диференціюються як лексичні та синтаксичні фразеологізми.

4. Залежно від традиційності / нетрадиційності форми вираження та змісту усталені словесні комплекси фразеологічного типу функціонують як інгерентні, адгерентні, okazіональні, нетранслітерні конструкції.

5. Індивідуально-авторські утворення не руйнують семантичної основи інгерентних фразеологізмів; вони зберігають співвіднесеність із вихідною формою, а тому їх слід розглядати не як «потенційні», а як okazіональні фразеологізми.

6. Мова публіцистики С. Єфремова є одним із джерел збагачення національної фразеології як інгерентними, так і адгерентними та нетранслітерними фразеологічними одинцями: активне використання авторам нетранслітерних фразеологізмів засвідчує його роль у піднесенні інтелектуального потенціалу української мови.

7. Дослідження особливостей функціонування та різновидів усталених конструкцій у мові публіцистики С. Єфремова важливе не лише для виявлення авторської манери письма, а й для поглибленого вивчення їх смислової структури, стилістичної специфіки, що, у кінцевому результаті, збагатить фразеологічну теорію.

Загальнотеоретичні підходи до структурно-функціональної класифікації усталених конструкцій ґрунтуються на двох принципах:

– урахування основних детермінаторів, що формують названі утворення, зокрема структури, значення, функціональних особливостей;

– опис кожного різновиду класифікації з однакових позицій, ураховуючи відсутність або наявність певних ознак.

Апробація роботи. Результати дослідження були виголошені на Всеукраїнській науковій конференції в Чернівцях (1994), на науково-методичних конференціях у Кривому Розі (1993; 1995). Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри української мови Криворізького державного педагогічного інституту.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (1. Теоретичні проблеми класифікації усталених конструкцій; 2. Структурно-функціональні різновиди й особливості усталених словесних комплексів фразеологічного типу й усталених фразеологізованих схем у мові публіцистики С. Єфремова; 3. Структурно-функціональні різновиди й особливості усталених словесних комплексів нефразеологічного типу в мові публіцистики С. Єфремова) і висновків, списків використаної літератури та джерел, умовних скорочень та позначень. У додатку до роботи подається «Словник усталених словесних комплексів фразеологічного типу мови публіцистики С. Єфремова».

ЗМІСТ РОБОТИ

У **першому розділі** розглядаються теоретичні проблеми класифікації усталених конструкцій, робиться спроба осмислення таких мовних одиниць, як фразеологізм і усталена конструкція, формулюються їх робочі визначення.

Під **фразеологізмом** ми розуміємо емотивну семантичну єдність із частковим або повним перетворенням компонентів, що стабілізувалася мовленнєвим узусом.

При визначенні меж фразеологізму керувалися семантико-синтаксичними особливостями: сполучення слів, що виконує єдину синтаксичну функцію й виражає цілісне значення, є компонентами фразеологізму. Інша річ, що компонент, роль якого у творенні фразеологічного значення «невелика», може без шкоди для фразеологізму опускатися.

Фразеологічні одиниці на зразок **ні пари з уст, на макове зерно, ні в тин ні в ворота, до самого нікуди** розглядаються нами як скорочені. Оскільки в мові діє тенденція, по-перше, до економії; по-друге, до зняття суперечності між розчленованою формою

фразеологізму та її монолітний змістом, то у процесі використання такі короткі форми виділилися як найбільш уживані, на відміну від довгих, що виявилися обмеженими у вживанні й утратилися.

У своєму дослідженні ми розрізняємо поняття «фразеологізм» та «усталена конструкція». Якщо фразеологічні одиниці завжди є усталеними або «часово усталеними» конструкціями, то усталені конструкції бувають і нефразеологізмами.

Для визначення усталеності достатньо двох, на наш погляд, основних принципів – структурного та семантичного – на тій основі, що здатність відтворюватися має та конструкція, яка зберігає, по-перше, семантичну тотожність; по-друге, структурну однотипність при функціональній варіації.

Тому, виходячи зі сказаного, під **усталеними конструкціями** розуміємо такі утворення, у який збережена семантична тотожність і структурна однотипність при функціональній варіації.

Класифікація усталених конструкцій за структурними ознаками широко використовувалася при аналізі фактичного матеріалу англійської мови Н. М. Амосовою, О. В. Куніним; німецької – В. І. Гаврисем, О. Д. Райхштейном, І. І. Чернишовою; французької – А. Т. Назаряном; російської – В. Л. Архангельським, В. М. Вакуровим, Л. Г. Железняковою, М. Ф. Палевською; української – Л. Г. Авксентьевим, М. Ф. Алефіренком, Л. Г. Скрпник.

Диференціація фразем і стійких фраз (Архангельський, 1964), де перші охоплюють фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення, останні – зі структурою речення, стала основою дослідження структури фразеологічного матеріалу й мала багато послідовників.

Однак, на нашу думку, запропоновані структурні класифікації не є повними, оскільки поза ними або повністю залишаються усталені схеми, або до одного структурного типу зараховуються різні за своєю природою речі: комплекси слів і схеми (Чернишова, 1970).

Не зовсім доцільною є й запропонована функціональна класифікація, що здебільшого розрізняє нейтральні, розмовні та книжні усталені конструкції (Алексєєнко, 1974; Железнякова, 1975; Григораш, 1991), і передусім тому, що, по-перше, вона не відображає особливостей усталених конструкцій, адже

використовується й для диференціації одиниць іншого рівня – лексичного; по-друге, під аналізовану класифікацію не завжди можна підвести індивідуально-авторські утворення.

Тому, спираючись на наявні в науковій літературі структурні та функціональні класифікації, ми пропонуємо систематизацію фразеологічного матеріалу за принципом лексичної наповнюваності (структурна класифікація) та за принципом традиційності / нетрадиційності форми й змісту (функціональна класифікація).

Зважаючи на те, що в готовому вигляді відтворюються як словесні комплекси, так і схеми, які легко наповнюються лексичним матеріалом, ми поділяємо усталені конструкції на два різновиди:

– усталені словесні комплекси (**вийти з-під ферули; закуштувати овочу з дерева пізнання добра і зла; розчахнутися на дві половини; побувати в бувальцях; увійти в свою обітовану землю; точити, мов іржа залізо; Зараз видно, куди чайка носом керує; Коли ти вродився на дні, то до світла пнутись тобі зась; Ти його хрести, а він кричить: пусти; слово – не горобець: вилетіло – не впіймаєш і т. ін.**);

– усталені схеми (Sh.v.+V+So.v. – **Українці лишилися українцями; Гоголь перестав бути Гоголем; Суворін був Суворіним**).

Усталені словесні комплекси функціонують як стилістично марковані / немарковані одиниці, а тому «диференціюються як а) усталені словесні комплекси фразеологічного типу (**волочити по багні; божевільна кастрація чудових витворів людського генія; випити гіркої; ледве через губу плюне; підняти Лазаря; перестрибнути через себе; виймати чужими руками каштани з вогню; говорити, як церковний староста Цокуль; Роздайся, море, тріска пливе; Поки хвалько нахвалиться, будько набудеться; Більше дбає про суботу, ніж про людину; І риби наловить, і ніг не замочить**); б) усталені словесні комплекси нефразеологічного типу (**демократичний лад; федеративний устрій; критичний аналіз; світова цивілізація; вийти на широку арену; зробитися видним фактором; задовольняти свої потреби**).

Залежно від функціональної співвіднесеності значення

усталені словесні комплекси фразеологічного типу диференціюються як лексичні та синтаксичні фразеологізми. Значення лексичних фразеологізмів функціонально співвідноситься зі словом (**крутити хвостом** – «лицемірити»; **брати за ширу монету** – «довіряти»; **будувати Пантеони** – «возвеличувати»; **у чому мати породила** – «голий»; **звести зі світу** – «знищити»; **показувати пиху** – «зарозумітися»; **нечиста сила** – «диявол»; **косар людського життя** – «смерть»; **мачушина ласка** – «немилість»); синтаксичних – зі словосполученням або реченням (**розсувати рамці** – «виводити щось за позначені межі»; **сектантський соціалізм** – «утворення, замкнене у своїх дрібних інтересах»; **скінчитися на жовчних вихватках** – «залишитися далеким від утілення»; **випускати безграмотних грамотіїв** – «плодити безнадійних дурнів»; **вилізти боком** – «мати погані наслідки»; **забутий Богом і людьми** – «позбавлений будь-якої уваги»; **летіти, мов метелики на вогонь** – «робити щось необдумано»; **накинути густе покривало** – «маскувати щонебудь, використовуючи якесь прикриття»; **Не тоді хортів годувати, як на полювання треба рушати; Поночі всі воли однакові на масть: усі сірі; Не карай її пугою, а карай вівсом; Що потрібно людям: чоботи чи Шекспірові твори; Щастя з неба не падає і т. ін.**).

Серед усталених словесних комплексів нефразеологічного типу, залежно від субстантивної / предикативної номінації, вирізняються лексичні (**політична унія; національна свідомість; демократично-радикальна партія; абстрактний знак; Львівський університет; Наукове товариство ім. Т. Шевченка; Почаївська Лавра**) та синтаксичні єдності (**звернути увагу; розглядати крізь призму; покласти в основу; досягти великих здобутків; займати визначне місце і т. ін.**).

Запропонована функціональна класифікація усталених конструкцій передбачає наявність у мові С. Єфремова таких різновидів:

– інгерентні (традиційні за формою і за змістом): **підносити під соусом; підняти рукавичку; розкрити карти; чухається язик; перешити на загальноімперський копил; сідати на два стільці; Лікарю, зцілися сам; Зробитися ковалем власного щастя; Не вмер Данило – болячка вдавила);**

– адгерентні (традиційні за формою та нетрадиційні за змістом: **бути без просвітку** – «не мати душевного спокою»; **зуби показувати** – «заликувати»; **товкти у ступі** – «наполегливо досаждати комусь»; **гарматне м'ясо** – «духовенство»; **Апостол правди і науки** – «Драгоманов»; **Говорила баба до самої смерті**);

– окаянські (нетрадиційні ні за формою, ні за змістом: **екстериторіальні двоглавоці** – «росіяни»; **мученик дводушності** – «Гоголь»; **постригти у великі люди** – «зробити когось авторитетним»; **пошити в несвідомого пустуна** – «сприймати когось несерйозно»; **каторгою та участком одгонить** – «становити небезпеку»; **Не пийте з криниці, бо плювати прийдеться** і т. ін.);

– нетранслітерні (нетрадиційні за формою, але традиційні за змістом: **Devide et impera** – «Поділяй і пануй»; **Do, ut des** – «Даю, щоб ти дав»; **Wer A sagt, muss auch B sagen** – «Хто сказав А, мусить також В сказати»; **persona grata** – «бажана особа»; **Tertium non datur** – «Третього не дано»).

Відповідно до прийнятої структурно-функціональної класифікації різновиди усталених конструкцій мови публіцистики С. Єфремова та їх кількісне співвідношення мають таке схематичне зображення:

Структурна класифікація	Усталені словесні комплекси				Усталені схеми	
	Усталені словесні комплекси фразеологічного типу		Усталені словесні комплекси нефразеологічного типу			
	Лексичні ФО	Синтаксичні ФО		Лексичні єдності		Синтаксичні єдності
Функціональна класифікація			Спів-сні зі СС		Спів-сні з реченням	
інгерентні	8,9%	27,2%	4,1%	12%	14%	0,5%
адгерентні	2,6%	11,5%	1,2%			
окаянські	3,5%	10,4%	1,7%			
нетранслітерні	0,3%	0,5%	1,7%			

У другому розділі дисертації аналізуються структурно-функціональні різновиди й особливості усталених словесних комплексів фразеологічного типу.

Структурна диференціація фразеологічного матеріалу мови С. Єфремова здійснюється за принципом функціональної співвіднесеності значення усталеного словесного комплексу.

Твердження В. Л. Архангельського про те, що об'єктом фразеології є не тільки утворення, еквівалентні слову, але й одиниці, еквівалентні реченню й предикативним сполученням слів, дає змогу розмежувати усталені словесні комплекси фразеологічного тину на лексичні та синтаксичні фразеологізми.

Серед лексичних фразеологізмів диференціюємо: а) власне ідіоматичні; б) перифрастичні. Власне ідіоматичні лексичні фразеологізми складаються з деактуалізованих лексем, що позначають одне поняття. Наприклад, **цілувати руки** – «принижуватися»; **шага ламаного не вартий** – «нікчемний»; **схилити побожно чоло** – «благоговіти»; **терпіти примхи** – «догоджати»; **пустити димом** – «знищити»; **прибитий на цвіту** – «недорозвинений»; **тягти руку** – «підтримувати»; **випити гіркої** – «настраждатися»; **вийти з пелюшок** – «вирости»; **лисячий хвіст** – «хитрість»; **вкуситися за язик** – «замовкнути»; **Юдині поцілунки** – «зрада»; **хрестовий похід** – «розправа»; **як мати-природа випустила з своїх творчих рук** – «голий»; **медовий місяць** – «розквіт» і т. ін.

Індивідуально-авторські утворення, значення яких розкривається лише на тлі контексту, розглядаються нами як перифрастичні лексичні фразеологізми. Наприклад, **київські Пузири** – «думівці»; **Лис Микита** – «Суворін»; **змій-спокусник** – «Суворін»; **пропаща сила** – «Свидницький»; **філософ у сірій свитині** – «Сковорода»; **Апостол правди** – «Шевченко»; **Апостол правди і любові** – «Голстой»; **ведмежі танці** – «полеміка»; **пліткарська оргія** – «вігадки»; **живий труп** – «Микола II» тощо.

Синтаксичні фразеологізми, співвідносні зі словосполученням, функціонують як метафоричні або компаративні. Серед метафоричних фразеологізмів вирізняються такі утворення:

- індетерміновані;
- детерміновані;
- взаємно детерміновані.

Індетерміновані усталені словесні комплекси поєднують структурно та семантично рівноправні компоненти. Наприклад, **ні сіло ні впало; ні в тин ні в ворота; ні в сих ні в тих; ні до серця ні до голови; альфа і омега** і т. ін.

Детерміновані метафоричні синтаксичні фразеологізми

поєднують компоненти, один із яких передбачає наявність іншого, але не навпаки. Наприклад, **за двома (трьома) зайцями; нема дурних; на макове зерно; під сердиту руч; рука руку мис; хоч греблю гати, хоч лопатою горни; де козам роги правлять; куди ворон кісток не занесе; аби моє зверху; аж кістки в труні перевернулися** і т. ін.

Узаємно детерміновані усталені словесні комплекси – це утворення, що поєднують компоненти, які передбачають один одного. Наприклад, **битися серед або-або; бути в усіх на устах; закалятися працею власних рук; затягти петлю на власній шиї; із наймокрішого місця сухеньким виходити; надягнути машкару; розрубати з одного маху; ставати на ножі; танцювати під фонетичну дудку; натягнути віжки; увійти у свої береги; товкти в одну душу** і т. ін.

Специфіка ефремівських синтаксичних фразеологізмів, функціонально співвідносних зі словосполученням, виявляється в їх формально-граматичній структурі, яка не тільки забезпечує відтворюваність у готовому вигляді, а й дає змогу створювати нові усталені словесні комплекси за зразком наявних. Так, скажімо, розглянемо валентність слів-компонентів **одгонить, пошити(ся)** в межах індивідуально-авторських усталених конструкцій:

ОДГОНИТЬ	Харком ледачим дитячим белькотінням духом поліцейського Пилатовим учинком політикою каторгою та участком царством бувших людей
-----------------	---

(пор.: традиційний фразеологізм **одгонить гнилизною**).

ПОШИТИ(СЯ)	в мазепинці в несвідомого пуста в більшовики
-------------------	---

(пор.: традиційний фразеологізм **пошитися в дурні**).

Компаративні синтаксичні фразеологізми утворилися внаслідок деформації порівняльних зворотів. У результаті фразеологізації в більшості з них компаративна семантика

настільки нівелювалася, що як порівняльні звороти вони можуть розглядатися в діахронному плані. Наприклад, **кричить, як порох пальоний; пропала, як на воді піна; поводитися, як господар у власній хаті; поводитися, як у власній кишені; пропасти, мов булька на воді; розвіятися, мов дим на повітрі; ростуть, як гриби в дощ; тиняться, як вовки; довгий, як вічність; летіти, мов метелики на вогонь; одмахуватися, як од налазливої мухи; обсісти, як чорна галич** і т. ін.

Залежно від позиції автора щодо висловленого, синтаксичні фразеологізми, функціонально співвідносні з реченням, диференціюються як утворення нейтральної, пасивної або активної структури.

Усталені словесні комплекси нейтральної, пасивної та активної структур мають відмінності в контекстуальній по даності й текстуальній зв'язаності.

Усталені словесні комплекси із традиційним лексичним складом без будь-якого синтаксичного членування матеріальної форми є «моральними формулами», які пояснюють або підтверджують певну «життєву ситуацію», виражають нейтральну позицію автора щодо висловленого, і є конструкціями нейтральної структури. Наприклад: **Бідний думкою багатіє; Віра горами двигає; Не варта шкурка вичинки; До булави треба голови; За сиротою і Бог з калитою; Сунься, куме, на дно й не трать, куме, сили; Добре чорту в дуду грати в очереті сидя; Не пускайся, куме, на дно, а просто до ями поганяй; Казав пан: кожух дам, та й славо його тепле; Од Києва до Кракова всюди біда однакова; І риби наловить, і ніг не замочить; Вигони природу у двері – вона влетить у вікно; Воду вари – вода й буде; Говорила баба до самої смерті** і т. ін.

Утворення пасивної структури характеризуються тим, що автор виражає пасивну позицію щодо висловленого. Цілісність матеріальної форми цього різновиду усталених конструкцій руйнується, як правило, вставними словами та реченнями. Наприклад: *Кажуть, підросте. – порозумніє; Не карай її, каже, пугою, а карай вівсом; От уже правду кажуть, так мене хлопці люблять, що за кулаками світу не бачу; Мертвим, кажуть, тілом хоч паркан підпирай; Правду кажуть, за моє жито та мене й бито* і т. ін.

Усталені словесні комплекси активної структури виражають активну позицію автора щодо висловленого. Такі конструкції зазнали авторської деформації, вони «розчиняються» ним у загальному контексті, розгортаються в цілий образ. Наприклад:

*Даремно Румянцев брав накази собі на цензуру, даремно конфіскував їх і силкувався репресіями сфальшивати громадський голос і винищити українське «коварство и своеволие»... **шило уперто вилазило з мішка** і уряд нічого з ним зробити не міг (пор.: **Шила в мішку не сховаєш**); ... поки там, угорі, вагалися та **сім разів одмірювали**, не зважаючи ніяк **одрізати**, повстав дужий визвольний рух (пор.: **Сім разів відміряй, один відріж**); Але чому отакі **козаки**, що зі своїми **знаками ховаються**, так ретельно розшуковують **знаків на інших людях** (пор.: **На козаку нема знаку**) і т. ін.*

Друга глава другого розділу присвячена аналізу інгерентних, адгедентних, оказіональних, нетранслітерних функціональних різновидів усталених словесних комплексів фразеологічного типу, прийомів індивідуально-авторського перетворення.

Найпоширенішими прийомами перетворення є заміна, поширення та скорочення компонентного складу інгерентних фразеологізмів. Наприклад: **Малі люди – мале горе; за трьома зайцями; робити з мухи вовка; спуститися з теоретичного неба на грішну землю; крига реакції скресла; плюнути в живі очі; під московський гребінець обстрижена; надягти машкару філантропа; хвицати осячим копитом; сіль в оці; шило в мішку; на двох стільцях** і т. ін.

Часто у своїй публіцистиці С. Єфремов використовує лише образ усталеної конструкції, її зміст. При цьому повному зруйнуванню піддається структурно-граматична та семантична тотожність фразеологізму. У контексті усталений словесний комплекс подається автором по-своєму, створюється розгорнутий словесний образ, але обов'язково використовуються окремі компоненти фразеологізму, які дещо змінюються. Наприклад:

*Коли єсть така певність – о, тоді він сміливий, він вдереться в беззахисну святиню, **положить ноги на стіл** і розгостюється так, що культурній людині хоч і не потикайся (пор.: традиційний фразеологізм **Пусти свиню за стіл, вона й ноги на стіл положить**).*

Окрема глава другого розділу присвячена аналізу структурно-функціональних особливостей усталених фразеологізованих схем.

Під **усталеними фразеологізованими схемами** ми розуміємо граматичний каркас, що відтворюється в готовому вигляді, допускає наповнення структури лексичним матеріалом, який відзначається експресивно-емоційним потенціалом.

Емотивно-експресивний потенціал усталених фразеологізованих схем досягається завдяки наповненню граматичного каркасу лексичним матеріалом, що відбиває стилістично вагомні мовні явища, як-от: оксюморон – **As + Sa (невтішна втіха; невисловлений наказ; промовисте німування; культурне здичавіння і т. ін.);** антитезу – **AS1 + прийменник + AS2 (Утік малий закон через великий виняток; Мале місто з великою брамою; Новий документ до старих позовів; Вершкового зросту людина на високих милицях і т. ін.);** «обмануте очікування» – **N1, + або (чи) + N2 (Гармонійний парламент, або наука, як плавати навчились; Марні надії, або один в полі не воїн; Про визвольну ідею, або кому треба за баламутництво подякували і т. ін.);** порушення правил лексичної сполучуваності – **N1 + і (та, й) + N2 (Право вибору та сусідські дзвони; Просвітлення і теплий кожух; Спокусливі картини і мачушина добрість; Добрий нюх і родюча земля і т. ін.).**

У третьому розділі зроблено спробу осмислити місце усталених словесних комплексів нефразеологічного типу щодо фразеологічної системи загалом та в мові публіцистики С. Єфремова зокрема.

Словесні комплекси, які легко відтворюються в мовленні, мають високий ступінь абстракції і позбавлені стилістичної маркованості, належать до нефразеологічних єдностей.

Усталені словесні комплекси нефразеологічного типу репрезентуються лексичними (ономастичними **(Київська школа; «Українська Хата»;** Андрусівська умова; **«Рабині справжнього» і т. ін.)** та термінологічними **(гострий кризи; національний шовінізм; політична унія; автономний уряд і т. ін.)** і синтаксичними єдностями **(знаменувати собою; закласти умови; робити висновки; покласти в основу; задовольняти свої потреби; придбати величезну вагу; зводитися до альтернативи).**

Особливістю наведених конструкцій є те, що вони містять лише змістову сему і позбавлені конотації.

Основне функціональне призначення нефразеологічних єдностей – реалізація факту чистої номінації, а тому, на відміну від фразеологізмів, вони виконують власне номінативну та предикативно-номінативну функції.

Поява предикативно-номінативних усталених конструкцій пов'язана передусім із частотністю й повторюваністю ситуацій. За цих умов навколо стрижневого компонента утворюється відносно постійний набір елементів, що набуває звичності в називанні та звучанні (**мати потребу, претензію, право, вагу, повинність, світогляд** і т. ін.).

У **висновках** підкреслюються заслуги С. Єфремова у збагаченні та вдосконаленні фразеологічної системи української мови, у розбудові публіцистичного стилю виражальними засобами. На основі структурно-функціональної класифікації фактичного матеріалу зроблено ряд узагальнень, які зможуть прислужитися фразеологічній теорії. Найголовніші з них такі:

1. Поняття «усталена конструкція» ширше за «фразеологізм»: якщо фразеологізм – це усталений словесний комплекс, то усталена конструкція передбачає й усталені фразеологізовані схеми; якщо фразеологізм є стилістично маркованим утворенням, то усталена конструкція передбачає й стилістично немарковані словесні комплекси.

2. На основі стилістичної маркованості / немаркованості усталені словесні комплекси поділяються на два різновиди: усталені словесні комплекси фразеологічного типу й усталені словесні комплекси нефразеологічного типу.

3. Усталені словесні комплекси фразеологічного типу функціонально співвідносяться зі словом, словосполученням або реченням і диференціюються як лексичні та синтаксичні фразеологізми.

4. Залежно від традиційності / нетрадиційності форми вираження та значення усталені словесні комплекси фразеологічного типу функціонують як інгерентні, адгерентні, оказіональні або нетранслітерні утворення.

5. Усталені словесні комплекси нефразеологічного типу є аналітичними назвами предметів, явищ або процесів, виражають,

відповідно, субстантивну чи предикативну номінацію і диференціюються як лексичні та синтаксичні єдності.

6. Деякі усталені словесні комплекси нефразеологічного типу, зокрема термінологічні єдності, піддаються індивідуально-авторському переосмисленню, що робить їх усталеними словесними комплексами фразеологічного типу.

7. Усталені фразеологізовані схеми диференціюються як такі, що передбачають відтворення граматичного каркасу і лише потім наповнення його лексичним матеріалом, на відміну від усталених словесних комплексів, які передбачають відтворення словесного матеріалу, для якого можна зобразити модель (схему).

Основні положення дисертації відображені в публікаціях:

1. Щодо критеріїв визначення меж присудка в реченнях із фразеологічними зворотами // Проблеми вдосконалення навчального процесу у вищій та середній школі. – Кривий Ріг : КДПІ, 1993. – С. 82–87.

2. Мовні засоби сатири та гумору у фейлетонах С. Єфремова // Сатира і гумор в українській літературній традиції : Матеріали Всеукраїнської наукової конф-ції. – Чернівці, 1994. – С. 213–216.

3. Усталені вислови у функції заголовка (на матеріалі публіцистики С. Єфремова) // Українська мова : питання системи і функціонування. – Кривий Ріг : КДПІ, 1995. – С. 27–31.

4. Фразеологія // Українська мова. Завдання для конкурсів, олімпіад, факультативів. – Кривий Ріг : КДПІ, 1995. – С. 94–115. (у співавторстві).

Колоиз Ж. В. «Структурно-функциональные разновидности устойчивых конструкций в языке публицистики С. Ефремова».

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык, Днепропетровский государственный университет. – Днепропетровск, 1996.

В диссертации исследуется роль С. Ефремова в обогащении и усовершенствовании фразеологического состава украинского языка. Исходя из структурно-функциональной классификации фактического материала, предпринята попытка теоретического осмысления основных фразеологических понятий.

Koloiz Z. V. «The structural and functional varieties of the stable structures in S. Jefremov's publicistic language».

The thesis for candidate's degree in Philology, the speciality 10.02.01 – the Ukrainian language, Dnepropetrovsk State University. – Dnepropetrovsk, 1996.

The dissertation analyses S. Jefremov's role in the enrichment and improvement of the phraseological composition of the Ukrainian language. Proceeding from the structural and functional classification of the factual material, we attempt to present the theoretical interpretation of the main notions in Phraseology.

Ключові слова: усталена конструкція, фразеологізм, усталений словесний комплекс, усталена фразеологізована схема, класифікація, структура, функціональні особливості.